

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.02>

УДК: 378.015.31:1:159-047.37

*П'явка К. М.*¹

"Музично-творчі здібності" як наукова категорія у філософських та психолого-педагогічних дослідженнях

У статті розкрито особливості формування поняття «музично-творчі здібності» у психолого-педагогічній літературі. Розглядається проблема створення можливостей структурування музичних здібностей. Охарактеризовано загальнотеоретичні підходи до проблеми розвитку музичних здібностей, які забезпечують ефективне формування важливих якостей особистості; розгляд феномену творчості у філософських дослідженнях, проаналізовано психолого-педагогічну наукову літературу щодо проблеми розвитку музичних здібностей поступових етапів їх розвитку.

Ключові слова: здібності, музично-творчі здібності, творчий розвиток, музична творчість, обдарованість.

Вступ. На сучасному етапі розвитку музичної педагогіки формування творчої активності фахівців набуває особливого значення. Така здатність вважається інтегративною якістю особистості педагога в галузі музичного мистецтва і неодмінною умовою успішного здійснення його професійної діяльності. Проблема творчості розглядається у працях відомих вчених з давніх часів і на втратила своєї значимості до сьогодення. Науковці, які вивчають дану проблему в педагогічному аспекті, звертають увагу на те, що оволодіння майбутніми вчителями професійною майстерністю передбачає широкий діапазон їх фахової діяльності, включаючи методичні, психологічні, педагогічні й виховні аспекти, а також оволодіння сучасними інноваційними технологіями. Разом з тим професійна діяльність педагога-музиканта вимагає розвинутих творчих здібностей, які збагачуються у процесі фахового навчання. Враховуючи цю думку, розглянемо особливості формування поняття «музично-творчі здібності» у психолого-педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах еволюційного розвитку суспільства люди прагнули до творчості й захоплювались геніальними творіннями майстрів у різних сферах діяльності. Висвітленню його особливостей присвячені численні праці в галузі філософії, психології та педагогіки, а також мистецтвознавстві. Розвиваючи і збагачуючи свої знання, науковці намагалися пояснити це унікальне явище.

Вперше з намаганням осмислити феномен творчості ми зустрічаємось у працях видатних мислителів античності – Платона і Аристотеля. Так, наприклад, Платон вважав, що існує два види творчості - божественна і людська. Божественна творчість - це споглядання бога, результатом якого є світобудова. Натомість людська творчість – це устремління людини до "розумного" споглядання сутності світу та логосу. Ототожнюючи творчість з пізнанням, зокрема з утворенням нових понять, Платон трактував пізнання як пригадування інформації, якою володіла душа до того, як вселилась у тіло. Він вважав творчість "божественною хворобою", божим волевиявленням, яким боги наділяють обраних.

Найвідоміший учень Платона Аристотель поєднував поняття "творчість" з поняттям "мистецтво". Він вважав, що основою творчості є наслідування (mimesis),

¹ П'явка Катерина Миколаївна, КЗВО «Луцький педагогічний коледж»,
<https://orcid.org/0000-0003-3011-6015>

а об'єктом наслідування стає світ реальних речей і предметів, включених у людську практику. Тобто форми і твори мистецтва вже існують й стають відомими нам після знайомства з природою. Разом з тим, Аристотель вважав, що наслідування не є копіюванням, адже художник може вибирати предмети, засоби і способи відтворення. На його думку, в образах мистецтва завжди присутні фантазія та вигадка, а завдання митця полягає в тому, щоб говорити не про минуле, а про те, що могло б відбутися за ймовірністю або необхідністю.

На відміну від античності, у філософії середньовіччя творчість розглядалась в релігійному аспекті – як вольовий акт божественної особистості, котра вільно творить світ. Філософи тих часів (Ф. Аквінський, М. Кузанський) вважали творчість проявом Бога-творця, який впливає на людину і діє через людину. Тому людина може звертатися до творчості лише для зміцнення своєї віри. Вони зазначали, що роль людини у творчому процесі повністю залежить від Божої волі, а кожна творча особистість наділена божою іскрою.

Згодом, в епоху Відродження, вплив релігійних догм послаблюється, а людину починають усвідомлювати як творця самої себе та історії людства. Відтак з'являється характерний для Відродження культ генія – носія творчого начала. Його духовну суть найбільш влучно виразив італійський філософ-гуманіст Піко делла Мірандола. Звертаючись до Людини, він писав: "Я ставлю тебе посеред світу, щоб звідти тобі було зручніше осягнути все, що є у світі. Я не зробив тебе ані небесною, ані смертною, ані безсмертною, щоб ти сама сформувала себе в образі, якому надаєш перевагу." Саме в епоху Відродження виникає інтерес до акту творчості, а разом з цим і до особистості митця. Найвищим взірцем епохи став ідеал homo universale, цілісної, гармонійно розвинутої особистості, яка своєю діяльністю не просто задовольняє власні інтереси, а творить світ, красу, творить саму себе.

Разом з тим, піднесений, ідеально-узагальнений образ, що склався в епоху Відродження, не відповідав дійсності у наступний період розвитку суспільства. Людина перебувала у постійному діалозі з природою. Саме тоді Р. Декарт проголосив: "Я думаю – отже я існую", а Ф. Бекон підкреслював: "Знання – це сила". Під впливом таких ідей сформувались погляди німецьких філософів та поетів (Г.-Ф. Гегеля, І. Гердера, Й. Гете, І. Канта, Г.-Е. Лессінга, Ф.Шіллера, А. Шопенгауера), які підкреслювали безмежні можливості творчих особистостей. У їх розумінні у проблемі творчості поступово починають простежуватися дві тенденції: відповідно до першої відновлювалось античне ставлення до творчості як до чогось не істотного у порівнянні з пізнанням і спогляданням вічного Бога – природи; за другою тенденцією ставлення до творчості набувало майже культового характеру. Зокрема Г. Гегель представив свою концепцію творчості, в якій розглядав її як "продуктивну здатність уяви". Він був переконаний, що творчість безпосередньо пов'язана з пізнанням, тому вважав активність людини головною умовою цього процесу. На його думку, найважливішою ознакою творчості є фантазія, яка передує творчій діяльності.

Значним надбанням в галузі української філософії стали погляди видатного мислителя, педагога і музиканта Г. Сковороди. Мандруючи різними шляхами Україною, він своїми філософськими поглядами проголошував ідею "сродної праці", тобто природженої схильності людини до певного виду діяльності – фізичної чи духовної. На його думку, лише той, хто розпізнав свою творчу природу, може претендувати на щастя, яке є головною умовою прекрасного і водночас морального життя. Цей творчий процес здійснюється у серці, в якому концентруються почуття

та бажання. При цьому філософ підкреслював, що кожна людина є індивідуумом, який знаходить власний шлях самовдосконалення.

Вчення Г. Сковороди знайшло своєрідне продовження у “філософії серця” П. Юркевича. Цей вчений відстоював думку, що людина має сприймати оточуючий світ у формі чуттєвого переживання. Центром таких переживань філософ вважав серце і розглядав його як сукупність людських почуттів і творчого натхнення. Він зазначав, що в розумі проявляється загальна діяльність людини, а серце стає основою унікальності та неповторності цієї діяльності.

Вже у XIX і на початку XX століття вчені різних країн почали інтенсивно вивчати питання, пов'язані з психологією творчості. Різноманітні погляди стосовно творчості були висвітлені у наукових працях таких відомих вчених як Т. Адорно, М.Бердяєв, Л. Виготський, І. Йоффе, К. Леві-Строс, Т. Манро, А. Моль, Т. Рібо, Г. Спенсер, В. Франкл та інших. Вони стали підґрунтям для сучасного осмислення цього складного і багатофункціонального процесу. Поступово у зарубіжній психології сформувалися наступні методологічні напрямки: біхевіористичний, психоаналітичний, гештальтпсихологічний і гуманістичний.

В контексті нашого дослідження приваблює саме останній напрямок. Його представники (А.Маслоу, К. Роджерс) вважали першоджерелом і головною рушійною силою творчості глибоку потребу людини в реалізації своїх сил, закладених природою, тобто в самоактуалізації. Так А. Маслоу зазначав, що здатність до творчості є вродженою; що вона закладена в кожній людині і тому не потребує спеціальних талентів. Відтак творчими можуть бути домогосподарки, і бізнесмени, і професори. Проте чимало людей втрачають цю здатність у процесі "окультурення", і цьому суттєво сприяє офіційна освіта. На думку дослідника, здатність до реалізації творчого потенціалу підвищують наступні характеристики: самовпевненість, сміливість, свобода, спонтанність, визнання самого себе.

У своїй концепції А. Маслоу розрізняв два види творчості: первинну і вторинну. Первинна творчість впливає зі сфери несвідомого. Вчений надав психологічний портрет такої особистості: вона здатна мріяти, грати, сміятися і лінуватися, до того ж є більш спонтанною і відкритою до неусвідомлених імпульсів. Вторинна творчість спостерігається у свідомості практичних людей, які не визнають душевних поривів; Однак творча особистість володіє обома видами творчості.

На відміну від А. Маслоу, К. Роджерс вважав, що тенденція до самореалізації є спонукальною силою, яка розвивається через заохочення з боку оточення людини. Згідно його поглядів, саме життя і сприймання світу є творчим актом. На думку дослідника, творчість є універсальним явищем. Він підкреслював, що немає істотної різниці у творчості під час створення картини, літературного твору, винайденні нових знарядь убивства, розвитку наукових теорій

Узагальнив досягнення вчених в галузі творчості на цьому етапі російський вчений П. Енгельмайер у своїй відомій праці «Теорія творчості». В ній він прослідкував, як відбуваються творчі процеси не тільки в науці, а й в мистецтві. Дослідник виділив такі характерні особливості творчості:

- 1) Штучність – будь-яка творчість передбачає створення культури.
- 2) Доцільність – творчість має певну мету, розв'язує якесь завдання (корисність, краса, істина, добро).
- 3) Раптовість – спонтанність народження творчих ідей.
- 4) Цілісність – творчий продукт має ідею, причому одну. Всі частини твору об'єднуються в певну цілісність.

Для визначення цієї галузі знань він запропонував назву «еврологія», тобто наука про відкриття, яка походить від грецьких слів «еврика» (знайшов) і «логос» (слово, наука). Згодом під цим терміном стали розуміти спеціальні методи розвитку і прийоми навчання творчому мисленню. Отже, еврологія вивчає, як робляться відкриття, допомагає знайти найкоротший, найпродуктивніший шлях до розв'язання проблеми. Залежно від об'єкта творчості виділяють художню, наукову, технічну та педагогічну творчість.

Широко і всебічно проблема творчості й творчих здібностей розроблялась у працях О. Веселовського, Б. Теплова, С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, Н. Лейтеса, В. Крутецького, О. Потебні, Д. Овсянико-Куліковського, К. Платонова, В. Шадрікова. Дослідженнями цих вчених було встановлено, що процес творчості протікає у трьох основних фазах – підготовчій (пов'язаної з уміннями ставити проблеми, перейматися питаннями, висувати ідеї), пошуковій (передбачає пошук способу розв'язання поставленої проблеми), виконавчій (втілення знайденого розв'язку в конкретний продукт). Вони підкреслювали: здатність до кожної фази може бути виражена у людини по-різному, тому люди поділяються на "генераторів ідей", "розробників" стратегії розв'язання готових ідей та "виконавців".

Ці вчені також зосереджували увагу на індивідуально-психологічних відмінностях людини як джерела творчості. Вони зазначали, що творців часто характеризують певні особистісні риси, як-от: самостійність суджень, упевненість в собі, здатність знаходити привабливість у труднощах, естетична орієнтація і здатність до ризику. Відтак творчість почали вивчати в аспекті функціонування свідомості людини, яка є інтегратором зовнішніх і внутрішніх компонентів у структурі особистості.

Сучасні психолого-педагогічні праці доводять, що у творчості проявляється природна властивість людини до естетичного відчуття краси. Для такої творчості характерні наступні функції: почуттєво-емоційна (вплив і збагачення почуттів та емоцій), пізнавальна (пізнання людиною себе й навколишнього світу через співпереживання), комунікативна (творчість як спосіб міжперсонального спілкування), естетична (засвоєння системи естетичних цінностей культури), гедоністична (насолада творами мистецтва), виховна (формування світогляду через засвоєння ціннісних ідеалів), суспільно-перетворювальна (мистецтво як вид діяльності), евристична (спонукання до творчості), сугестивна (вплив на підсвідомість) та ін.

Так, видатний український психолог В. Роменець є автором оригінальної концепції творчості, яку він розглядає в контексті вчинку. Вчений виступив проти інтелектуалізації творчості, ототожнення її з мисленням. Психологічним механізмом творчості вчений вважає трансдукцію – перехід із суб'єктно-психічної (від задуму) до матеріально-речової (втіленої у певному предметі задуму) системі. Цей перехід автор розкрив як вчинок особистості. В. Роменець також розробив модель розгортання творчих можливостей людини від раннього дитинства до зрілого віку. Вчений вважає, що саме у творчості відбувається формування людини і саме через творчість виявляється її неповторна індивідуальність.

Згідно поглядів цього дослідника, найважливішою передумовою творчості є деструктивна діяльність (тобто така, що призводить до руйнування чогось) . За її допомогою людина пізнає міру піддатливості оточуючого світу предметів, явищ, подій. В основі творчості лежить механізм зіставлення двох подій – принципового

зближення двох віддалених і таке ж розмежування близьких. В. Роменець вказує на такі особливості творчості:

1) творчість передбачає наявність яскраво вираженої самоорганізації особистості;

2) у творчості виявляється її найважливіша функція – комунікативність, адже автор твору призначає його іншим людям (у ньому митець виражає певну ідею і хоче передати її іншій людині);

3) аксіологічний (ціннісний) аспект творчості – поза ціннісним аспектом творчість втрачає сенс; цінність творчості полягає у позитивній продуктивності творця;

4) причина зумовленості творчості полягає у творчій діяльності, оскільки людина прагне реалізувати свою свободу.

Ще один наш співвітчизник В. Моляко розглядає особливості формування творчої особистості в іншому ракурсі. Під творчістю науковець розуміє процес, в якому суб'єктивно переживається щось нове. Зокрема він підкреслює: творчість – це "процес створення, відкриття будь-чого нового, раніше для цього конкретного суб'єкта невідомого". Творчий потенціал вчений розглядає в якості інтегративної властивості особистості, котра характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність та здатність до творчої самореалізації й саморозвитку. Творчий потенціал, на думку В. Моляко, – це прихована від будь-якого зовнішнього спостереження система; навіть сам носій творчого потенціалу іноді мало або зовсім не знає про свої творчі можливості. Про наявність творчого потенціалу можна вести розмову лише на основі здійсненої людиною діяльності (певний винахід, написана книга, картина, створений фільм тощо). У роботі «Психологічна готовність до творчої праці» він виділяє наступну структуру творчого потенціалу:

- задатки, нахили до чогось;
- інтереси, їх спрямованість і частота;
- допитливість, потяг до створення чогось нового;
- швидкість у засвоєнні нової інформації;
- прояви загального інтелекту;
- наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність;
- швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій;
- здатність до реалізації власних стратегій і тактик, різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Згідно з положеннями дослідника, на сучасному етапі розвитку освіти важливою є не лише художня, наукова, технічна творчість, а й творчість у щоденному житті та професійній діяльності (оволодіння творчими вміннями, стратегіями і тактиками як інструменту діяльності). Тому творчий тренінг, психологічні технології для навчання творчості необхідно постійно впроваджувати у повсякденне життя та підготовку фахівців.

Розглядаючи цю проблему в педагогічній площині, вчені (В. Дружинін, Дж. Доллард, І. Зязюн, О. Лук, Р. Мей, В. Розанов, Л. Сохань, С. Сисоєва, А. Хуторської) зазначають, що творчість є проявом і вираженням індивідуальності людини. Вона завжди пов'язана з діяльністю, під час якої створюється щось нове, неповторне і оригінальне. Цей процес протікає у взаємодії особистості (або її внутрішнього світу) та навколишньої дійсності. При цьому зміни відбуваються як у цій дійсності, так і в особистості. Цікаве визначення творчості дав В.

Сухомлинський. На його думку, "творчість – це діяльність, в яку людина ніби вкладає частину своєї душі; чим більше вкладає, тим більшою стає сама".

У галузі мистецтва творчість має свої особливості. Зокрема музичні психологи і педагоги підкреслюють, що в цій сфері діяльності вона завжди проявляється індивідуально. Така особливість творчості визначена завданнями мистецтва – відображати не просто навколишній світ, а світ, яким його бачить митець. Наприклад, в музичному мистецтві музикознавці часто порівнюють творчий характер діяльності композитора і виконавця. Суттєва різниця між цими творцями з'являється на етапі дозрівання задуму: для композитора вона проявляється у внутрішній роботі з переводу поза музичних ідей в музичні, а також наданням їм закінченої форми. Після закінчення твору композитор майже до нього не звертається. Натомість для виконавця в процесі роботи над твором важливо розкрити найбільш повно задум композитора. Він може багато разів повертатися до його опрацювання для корекції первинного задуму, для удосконалення трактування твору, створення нових образів, які можуть народитися під час роботи над твором. Відомий піаніст і педагог С. Фейнберг зазначав наступне: «Видатний артист-виконавець постає перед слухачем як значна і багатогранна індивідуальність з темпераментною волею, багатим внутрішнім світом і тією особливою майстерністю розкриття музичної форми, яку можна назвати даром художнього передбачення» [].

Підсумовуючи думки вчених в різних галузях знання стосовно творчості й творчих здібностей, можна зробити висновок, що творчість – це процес діяльності, в якому створюються якісно нові матеріальні та духовні цінності. Основним критерієм, який відрізняє творчість від виготовлення або виробництва, є унікальність її результату. Плідному протіканню творчого процесу сприяють творчі здібності – індивідуальні особливості людини, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного роду діяльності. Вони не зводяться тільки до накопичення знань, умінь і навичок, а виявляються у швидкості, глибині, міцності та тривалості оволодіння засобами і прийомами діяльності. Саме тому розвитку музично-творчих здібностей необхідно приділяти постійну увагу на протязі всього періоду навчання учнів і студентів у спеціалізованих закладах музичної освіти. Усвідомлення цих позицій дозволить підвищити рівень фахової підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва і підготувати їх до плідної творчої праці у професійній діяльності.

Література:

1. Моляко В. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. *Колективна монографія за редакцією В.О. Моляко*. Житомир, 2006, С.38-115
2. Реброва О. Методологія і методи досліджень педагогіки мистецтва. навч.-метод. посіб. для студ. і магістрантів ін.-тів мистецтв. пед. ун-тів. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Київ, 2011. 84 с.
3. Кашкадамова Н. Мистецтво викладання музики на клавішно-струнних інструментах (клавікорд, клавесин, фортепіано) XIV- XVIII ст. *навч. посібник для студентів музичних вузів. Вищий держ. музичний ін-т ім. М.Лисенка. "Астон"*. 1998, С. 299
4. Кірнарська Д. *Психологія спеціальних здібностей: Музичні здібності. Таланти XXI століття*, 2004.
5. Клименко В. Психологія творчості: *навч. посіб. Центр навчальної літератури*, Київ, 2006, С. 480
6. Моляко В. Психологічна готовність до творчої праці. *Знання*, 1989, С. 48
7. Кірнарська Д., Киященко Н., Тарасова К., ред. Ципіна Г. Психологія музичної діяльності: теорія і практика. *Навчальний посібник для студентів муз. фак. вищих навчальних закладів. «Академія»*, 2003, С. 368
8. Роменець В. Виховання творчих здібностей у студентів. *навч. посібник*. Київ, 1973. С. 96

9. Стратан-Артишкова Т. Теоретичні і методичні основи творчо-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва в системі вищої педагогічної освіти. *Автореф. дис. д-ра пед. наук, НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих*. Київ, 2015.
10. Енгельмаєр П. Психологія творчості. Книжний дім "Ліброком", 2010, С. 208 .
11. Choksy L. Teaching music in the twentieth century / L. Choksy. -New York : EnglewoodCliffs : Prentice-Hall Cop., 1986. 343 p.

РЯВКА КАТЕРИНА.

"Music and creative ability" as a scientific category in philosophical and psychological and pedagogical research

The article reveals the peculiarities of the formation of the concept of "musical and creative abilities" in the psychological and pedagogical literature. The problem of creating opportunities for structuring musical abilities is considered. The general-theoretical approaches to the problem of the development of musical abilities, which ensure the effective formation of important personality qualities, are characterized; examination of the phenomenon of creativity in philosophical studies, psychological and pedagogical scientific literature on the problem of the development of musical abilities in the gradual stages of their development was analyzed. At all stages of the evolutionary development of society, people aspired to creativity and admired the ingenious creations of masters in various spheres of activity. Numerous works in the fields of philosophy, psychology and pedagogy, as well as art history, are dedicated to highlighting its features. Developing and enriching her knowledge, scientists tried to explain this unique phenomenon. In the field of art, creativity has its own characteristics. In particular, music psychologists and teachers emphasize that in this field of activity it always manifests itself individually. Such a feature of creativity is determined by the tasks of art - to reflect not just the surrounding world, but the world as the artist sees it. Creativity is a process of activity in which qualitatively new material and spiritual values are created. The main criterion that distinguishes creativity from manufacturing or production is the uniqueness of its result. The fruitful flow of the creative process is facilitated by creative abilities - individual characteristics of a person, which are subjective conditions for the successful implementation of a certain type of activity. They are not reduced only to the accumulation of knowledge, abilities and skills, but are manifested in the speed, depth, strength and duration of mastering the means and methods of activity.

Keywords: abilities, musical and creative abilities, creative development, musical creativity, giftedness.

References:

1. Molyako V. Abilities, creativity, giftedness: theory, methodology, research results. Collective monograph. Zhytomyr, 2006, pp. 38-115
2. Rebrova O. Methodology and research methods of art pedagogy. educational method manual for students and masters of other arts. ped. universities Southern Ukraine national ped. University named after K. D. Ushynskiy. Kyiv, 2011. 84 p.
3. Kashkadamova N. Art of teaching music on keyboard and string instruments (clavichord, harpsichord, piano) XIV-XVIII centuries. education a guide for students of music universities. Higher state Institute of Music named after M. Lysenko. "Aston". 1998, p. 299
4. Kurnarska D. Psychology of special abilities: Musical abilities. Talents of the 21st century, 2004.
5. Klymenko V. Psychology of creativity: teaching. manual Center for educational literature, Kyiv, 2006, p. 480
6. Molyako V. Psychological readiness for creative work, 1989, p. 48
7. Kurnarska D., Kiyashchenko N., Tarasova K., ed. Tsympina G. Psychology of musical activity: theory and practice. Study guide for students of music. faculty higher educational institutions. "Academy", 2003, p. 368
8. Romenets V. Education of students' creative abilities. education manual. Kyiv, 1973. P. 96
9. Stratan-Artyshkova T. Theoretical and methodological foundations of creative and performing training of the future teacher of musical art in the system of higher pedagogical education. Autoref. thesis Dr. Ped. Sciences, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy education and adult education. Kyiv, 2015.
10. Engelmayer P. Psychology of creativity. Librokom Book House, 2010, p. 208.
11. Choksy L. Teaching music in the twentieth century / L. Choksy. - New York : EnglewoodCliffs : Prentice-Hall Cop., 1986. 343 p.